

# **VÝVOJ SZP Z HLEDISKA PRINCIPŮ NOVÉ EKONOMIKY**

## **THE CAP DEVELOPMENT FROM THE NEW ECONOMY PRINCIPLE VIEWPOINT**

**Věra Bečvářová**

### **Abstrakt:.**

Příspěvek charakterizuje základní tendence vývoje koncepce systému a zaměření rozhodujících nástrojů společné zemědělské politiky EU včetně opatření v rámci střednědobé reformy SZP. Zobecňuje výsledky analýzy nových trendů ve vývoji ekonomického prostředí agrobusinessu a z nich vyplývajících možností efektivního využití výrobních faktorů v zemědělství. Zabývá se příčinami i ekonomickými důsledky částečného rozšíření okruhu zájmu a přesměrování podpor v koncepci i typu nástrojů agrární politiky. Upozorňuje na kvalitativně nové požadavky na strukturu relevantních informací i na ekonomickou podporu rozhodování podniků agrárního sektoru.

### **Klíčová slova:**

agrobusiness, efektivnost, ekonomické nástroje, nová ekonomika, společná zemědělská politika, výrobní faktory, zemědělství

### **Abstract:**

Based upon analyses of the Common Agricultural Policy development and its economic tools reforming the process of changing is characterised there. It deals with the multifunctionality of agriculture as well as the influence of the CAP on environment of the production tasks of agriculture and food processing industry accomplishment. Paper generalises results of new trends of the agribusiness economic environment development and the opportunity of an effective utilization of production factors in agriculture. It deals with the sources and economic implications of partial enhancement of interest and redirection of support within framework and type of tools of agrarian policy. New quality of structure of relevant information needs and economic support for agricultural enterprises decision making process are pointed out.

### **Key words:**

agribusiness, agriculture, common agricultural policy, economic tools, efficiency, new economy, production factors

### **Úvod**

Změny v chápání zemědělství od původně jednoznačné orientace jeho úlohy na zajištění dostatku potravy pro obyvatelstvo až po jeho multifunkční pojetí v současném období jsou výsledkem dlouhodobého vývoje nejen tohoto odvětví v rámci ekonomiky, ale celkového vývoje v utváření podmínek samotné existence lidské společnosti.

Na jedné straně to znamená, že je všeobecně uznáván dosah vzájemných vazeb zemědělství v jeho produkční a mimoprodukční úloze stejně jako role zemědělců v sociálním a ekonomickém rozvoji venkova, které *přesahují obecně platná kritéria tržního rozhodování v rovině soukromých statků* a vytvářejí motivy pro uplatnění nástrojů agrární politiky. Na druhé straně samotné tržní rozhodování je kromě hospodářsko-politických nástrojů stále více ovlivňováno *širšími změnami ekonomického prostředí*, ve kterém se zemědělec jako výrobce zemědělských produktů pohybuje. Ne vždy však ze střetu těchto dvou vlivů – politiky a ekonomické reality – vychází vítězně právě zemědělec. V posledním období se řada diskusí objevuje právě na téma, zda koncepce a reformní kroky ve společné zemědělské politice EU umožňují zemědělcům čelit výzvám nově se formujícího ekonomického prostředí.

### **Společná zemědělská politika EU - rámec rozvoje zemědělství**

*Původní strategie* společné zemědělské politiky (dále SZP), založená koncem padesátých let, především na bázi podpory cen a ochrany vnitřního trhu, kdy rozhodující byla potřeba urychleného pokrytí nedostatku potravin, svůj účel již splnila. Potřeba omezovat vznikající nadprodukcí při snaze o udržení relativně vysokých cen placených zemědělcům a náročnost vyrovnávání podmínek exportu při klesajících světových cenách naopak znamenaly zavádění dalších nástrojů se silnými deformačními účinky do trhu (především množstevní kvóty, exportní subvence), které dále zvyšovaly finanční nároky na takto koncipovanou politiku. Kromě toho *rozdíly v efektivnosti využití výrobních faktorů* prohloubily mezipodnikovou diferenciaci, měnily strukturu podnikatelských subjektů a jejich vazby v rámci výrobních řetězců. Z toho vyplývá, že nová ekonomická realita nutně ovlivňuje i strategii a formy státních zásahů do agrárního sektoru.

Nejen vnější faktory, jako je vliv WTO s tlakem na liberalizaci trhů a vstup dalších zemí do společného trhu, ale i faktory vnitřní, spojené s vývojem situace na domácím trhu, proto objektivně *musely nastartovat reformní procesy v devadesátých letech*, které dále prohloubily rozdíly v ekonomickém postavení zemědělců. Na základě snižování podpory cen komodit klesala efektivnost výroby těch výrobců, kteří využívali původně vyšší podpory převážně pro spotřebu resp. pro udržení své existence na trhu. Omezení podpory cen však *nehrozilo takové subjekty*, které finanční prostředky investovaly do podniku a vlivem realizovaných strukturálních změn a návazných inovací *dosahovaly vyšší efektivnosti výrobních faktorů*. Ty byly schopny přizpůsobovat se nejen přísnějším technologickým kritériím a jakostním normám, ale byly preferovány i zpracovateli.

Navíc tyto podniky využily ve větší míře i těch opatření, která měla kompenzovat pokles příjmu především u slabých podniků, a staly se hlavními příjemci tohoto typu podpor<sup>1</sup>. *Problém distribuce příjmu s cílem podpory méně efektivních podniků* ohrožených postupující liberalizací cen uspokojivě vyřešen nebyl a postupně se koncentruje do řešení nové koncepce sociální záchranné sítě na venkově. O tom svědčí i navrhované omezení přímé platby na podnik<sup>2</sup>.

V souvislosti se změnou podpory příjmu *zavedením přímých plateb* je vhodné zamyslet se nad tím, do jaké míry přechod od platby vázané na konkrétní produkci (částečný decoupling) na přímou platbu na plochu s maximálním limitem na podnik, odvozenou z rozsahu a struktury výroby retrospektivně bez vazby na současný typ a objem produkce

---

<sup>1</sup> Podle údajů OECD na konci devadesátých let se na přímých platbách v EU podílelo 25 % největších podniků 51 %, naopak 25 % nejmenších podniků získávalo pouze 26 % této podpory. Velikost podniků je odvozována podle výše hrubých tržeb.

<sup>2</sup> Návrh limitu maximální přímé platby v poločasovém hodnocení SZP je 300 tis EUR na zemědělský podnik.

(úplný decoupling), skutečně splňuje kriteria nezasahování nebo lépe řečeno nedeformování agrárního trhu.

Pokud bychom hodnotili pouze *vliv na trh agrárních komodit*, lze odpovědět (s určitou výhradou k výchozí bázi výpočtu) kladně. Přínosem bezesporu je i zavedení podmínky plnění povinných standardů environmentálních, ochrany zdraví a zajištění welfare zvířat (podmínky cross compliance).

Jinou odpověď však musíme zvážit při predikci vlivu tohoto opatření na *oblast efektivnosti alokace výrobních faktorů*. V tomto případě zejména rozsahu, nezbytnosti a efektivnosti využití půdy pro výrobu v zemědělství. Vazba tohoto typu podpory totiž přináší riziko růstu poptávky po půdě (resp. zpomalení tempa uvolňování tohoto faktoru z obhospodařování) jako výhodné základny pro získání příjmu i bez vhodného využití v rámci zemědělské činnosti. Obdobně se může projevit i *kontraproduktivní vliv* na trhu práce ve smyslu poklesu produktivity a zpomalení restrukturalizačních procesů v agrárním sektoru. Obojí se pravděpodobně odrazí v růstu ekonomických nákladů. Je zřejmě otázkou času, kdy pod tlakem ekonomických argumentů bude znovu diskutován přístup k ochraně neefektivních subjektů v rámci strategie SZP.

Bezesporu přínosem z hlediska udržitelného rozvoje je *orientace na zvýšení podpory ve druhém pilíři SZP – v podpoře rozvoje venkova*. Vychází z multifunkčního pojetí zemědělství, kdy zemědělský výrobní řetězec je chápán jako jedna z možných oblastí využití přírodních zdrojů a dalších výrobních faktorů, která reaguje na spotřebitelskou poptávku a obrací pozornost i na další dimenze rozvoje společnosti na oblast sociální a environmentální.

Zvýraznění decentralizovaného programového přístupu k rozvoji venkova, kdy regiony si samy navrhuji a obhajují rozvojové priority, je současně i příležitostí pro vstupující nové členy EU, pokud dokážou přijmout nabízenou strategii a efektivně ji využít. I v tomto pojetí se však uplatňují obecně platné požadavky efektivnosti restrukturalizace, jako jsou modernizace podniků v celé vertikále, zlepšení marketingu a kvality produkce, růst konkurenceschopnosti venkovských oblastí a zakládání nových ekonomických aktivit, ochrana životního prostředí a venkovského dědictví.

Přes provedené a připravované reformní kroky SZP je zřejmá v koncepci stále silná protekcionistická tendence. I přes omezování přímých státních zásahů do trhu v podobě podpory cen tu zůstávají *takové nástroje, které deformují informace o ekonomické realitě* (zejména množstevní kvóty a set aside), do značné míry konzervují současný stav. I přes decoupling přímé platby a určité důchodové kompenzace potenciálně zvyšují riziko selhání systému s nepříznivým dopadem na nedostatečně připravené zemědělské podniky právě v důsledku silného protisměrného působení celkového ekonomického prostředí v agrobusinessu. Při objektivním hodnocení účinnosti těch nástrojů agrární politiky, které jsou zaměřeny na zásahy do trhu, to znamená na ovlivňování „produkční funkce“ zemědělství a jeho jednotlivých podniků, se ukazuje, že prosazení spotřebitelského pohledu dostává jiné rozměry v dynamice celého agrobusinessu. Odběratel se stává tím, kdo diktuje ekonomicky čitelná kriteria výběru zemědělských podniků, které budou schopny pracovat jako součást tohoto systému.

## **Úloha agrobusinessu v rozvoji zemědělství**

Zemědělství ve své výrobní úloze se v posledních desetiletích de facto stalo *součástí podstatně širšího segmentu ekonomiky*, než jaký tvoří jsou odvětví samotné zemědělské prvovýroby. Zahrnuje kromě podniků z předvýrobních fází (odvětví vstupů) i celou škálu

podniků zaměřených na zpracování, distribuci a realizaci produktů které jsou výsledkem zemědělské výroby. Z toho vyplývá, že zemědělství jako odvětví neexistuje a nefunguje samostatně, má řadu podstatných interakcí s ostatními částmi národní i světové ekonomiky. Tyto vazby se projevují nejen v podmínkách dostupnosti, kvality a cen vstupů, v úrovni technologií a techniky, tedy v *předpokladech efektivně vyrábět*, ale stále silněji i v limitech daných požadavky spotřebitelů, do určité míry personifikovaných v poptávce navazujících článků komoditních vertikál, tedy v *schopnosti vyrobenou produkci prodat*.

O tom v jakém rozsahu (a zda vůbec) budou půda a další výrobní faktory využívány právě pro výrobu zemědělských produktů v konkrétních lokalitách však již zdaleka nerozhoduje pouze zemědělec, a to zpravidla ani v případech, kdy má z hlediska zemědělské výroby vhodné agroekologické a další podmínky pro dosažení vysoké produktivity faktorů, které by mu v podmínkách dokonalé konkurence umožnily úspěšně se svou produkcí na trhu prosadit. Jeho role, možnosti i příležitosti podléhají složitým ekonomickým vztahům v rámci daleko širšího komplexu odvětví vzájemně propojených v rámci agrobusinessu.

Při *dominanci nabídkového přístupu* by se jednalo především o rozhodování na bázi parametrů efektivnosti výroby. Jak uvádí Tvrdoň (2003), dosavadní ekonomika je založena především na výrobě. Od tohoto základu jsou odvozeny další klíčové rysy výrobního řízení, jako je sledování produkce, nákladů, zisku, maximálního prodeje a získávání zákazníků. Toto jsou hlavní ukazatele, které se měří, hodnotí, a na základě získaných výstupů se rozhoduje o dalším běhu podniku. Za základní předpoklad úspěchu se považuje kapitál a ostatní zdroje.

V podstatě stejné parametry by bylo možné uplatňovat pokud bychom politiku *posílení spotřebitelského rozměru*, tedy určitou *dominanci poptávkové stránky* agrárního trhu chápali pouze staticky a hledali ho navíc pouze ve zvýšení úlohy kvalitativních kritérií, nových předpisů a omezení týkajících se podmínek výroby zemědělských produktů. Lze jen souhlasit, že tato kritéria by měla být součástí agrární politiky koncipované pro udržitelné zemědělství. Na druhé straně přesun silového těžiště v potravinových řetězcích na finalizující články zpracování a obchodu v praxi čelí poněkud složitější realitě. Právě zpravidla monopsonní resp. oligopsonní postavení zpracovatelů a zejména obchodu na trhu vytváří dominantní pozici ve výběru dodavatelů vč. stanovování podmínek dodávky suroviny a (často v rozporu se záměry i nástroji agrární politiky) se začíná prosazovat jako rozhodující faktor při volbě struktury a rozsahu zemědělské výroby v daném regionu.

Dynamické změny ekonomického prostředí, které stále výrazněji ovlivňují vývoj v celém agrobusinessu (a do značné míry jsou i příčinou omezování státních zásahů do agrárního trhu), však odhalují nové souvislosti, které determinují úspěšnost konkrétních subjektů na trhu v celých vertikálách. Zahrnují *nabídkovou i poptávkovou* stránku agrárních resp. potravinových trhů v celé struktuře, přičemž předpokladem úspěšnosti se stává *vysoká informovanost a schopnost využití získaných informací* pro okamžité vyhodnocení situace na trhu, schopnost anticipovat poptávku v poměrně velkém detailu a bezprostředně na ni reagovat v nabídce.

## **Rozhodující změny tržního prostředí**

Vývoj prostředí ve kterém se pohybují zemědělské podniky jako výrobci komodit pro trh se začíná *profilovat kvalitativně novými znaky*, na které více či méně rychle a úspěšně reagují i reformní kroky v opatřeních hospodářských (agrárních) politik.

Rozhodující trendy v agrobusinessu lze charakterizovat zhruba takto

- nabídkový řetězec je nyní formován na základě vyhodnocení vzájemných interakcí nabídky a poptávky v celém okruhu agrobusinessu, přičemž poptávka spotřebitelů má rozhodující vliv na množství a strukturu výroby i dodávek v čase a prostoru,
- do toku potravin a zemědělských produktů „z pole na stůl“ zasahuje celá škála firem a organizací nezemědělského charakteru, často globálních sítí, soukromých společností i veřejných agentur, které se podílejí na identifikaci konkrétních požadavků spotřebitelů a spotřebitelských segmentů,
- prohlubuje se integrace potravinových sítí ve světě, naopak vliv mezinárodní obchodní politiky se ve vztahu k zemědělství zeslabuje; přes existující obchodní dohody jednotlivých států, které vymezují obchodní bariery, soukromé společnosti vzájemně jednají o produktech, které nakupují prodávají,
- nabídka potravin je z hlediska spotřebitelů uvnitř místní sítě širší a rozmanitější, obecně se však v porovnání regionů a států stává mnohem jednotnější. Globální potravinové hospodářství výrazně eliminuje vliv sezónnosti a země původu potravin, zvyšuje se přístupnost značkových potravin a potravin typických pro dané území
- zájem spotřebitelů je zaměřen na hodnotu potravin (kvalita za nízké ceny), rostou požadavky na kuchyňsky upravené, kozervované, zmrazené a dehydratované výrobky; obchody nabízející tento typ potravin se stávají vůdčími, rozhodujícími v maloobchodě a určují model obchodu v konkrétním potravinovém řetězci,
- současně se prosazuje horizontální konsolidace firem ve všech segmentech potravinového řetězce ve snaze o využití přínosů ekonomie z rozsahu, ve vzájemných vazbách se uplatňuje e-commerce, forwardové kontrakty, která na jedné straně posiluje a nákupní (tržní) sílu velkých maloobchodníků, na druhé straně hledá možnosti posílení vyjednávací síly dovozatelů,
- hospodářská politika vyspělých zemí ve světě se v poslední době zaměřuje spíše než na ochranu malých zemědělců a řešení problémů hladu, především na potřeby resp. kritéria ochrany spotřebitelů ve vztahu ke kvalitě potravin z hlediska péče o zdraví, potravinovou bezpečnost, bio-terorismus, identifikaci původu potravinových zdrojů, hledá cesty jak omezit hrozbu monopolistického/monopsonistického zneužití spotřebitelů i zemědělců se strany zpracovatelů a obchodu.

Celý komplex výroby potravin tedy *začíná pracovat se zcela novým ekonomickým modelem*. Především dominantní hráči na trhu využívají nové telekomunikační prostředky a technologie. Formují se nové vlastnické vztahy a systémy řízení, smlouvy se přizpůsobují podmínkám globalizujícího se trhu a reagují na nové potřeby zákazníků.

## **Závěr**

Uvedené charakteristiky vývoje prokazují, že ve světovém agrobusinessu se začínají prosazovat *principy nové ekonomiky*, kdy *organizace v rámci celé vertikály velmi pružně reagují na poptávku*. Jsou řízeny s ohledem na zákaznické segmenty, vnitřní struktura je navržena tak, aby přinášela zisk, sledovány jsou marketingové výsledky - podíly dodávek u zákazníka, cílem je nabízení hodnot, které povedou k úspěchu a loajalitě zákazníka. Ve volbě sortimentu a v postupech výroby a distribuce se aplikuje čím dál větší množství lidských poznatků. Narůstá podíl kvalifikované práce. Informace a technologie jejich zpracování jsou považovány za další výrobní faktory, které zásadním způsobem zvyšuje produktivitu výchozích výrobních faktorů.

Uplatnění tohoto přístupu především v předvýrobních fázích a fázích finalizace a distribuce v agrobusinessu se stává základním předpokladem konkurenceschopnosti na úrovni podniků, regionů i nadnárodních korporací. Je typický nejen v USA, Japonsku a dalších zámořských zemích, ale stále rychleji se prosazuje právě v Evropě.

Z toho vyplývá, že *současná ekonomická realita* kvalitativně mění předpoklady konkurenceschopnosti v celém agrobusinessu a tedy i v zemědělském podniku. Ty již nejsou odvozovány pouze od efektů vzniklých integrálním působením výrobních faktorů ve výrobních, distribučních a spotřebních procesech, jak byly chápány v tradičním (nabídkovém) pojetí. Naopak vyžadují, aby finální produkt, jeho struktura, kvalita i nabídka v čase (a tím i rozsah a způsob využívání výrobních faktorů) byly ve stále větší míře již od počátku výrobního procesu přizpůsobovány požadavkům spotřebitelů.

Tento přístup však předpokládá vyšší samostatnost a kvalifikované pracovníky na podnikové úrovni. Vyžaduje rozsáhlé znalosti nejen v oblasti výroby a optimalizace nabídky, zpracování reálných predikcí vývoje trhů, ale i dostatek nezkreslených informací o požadavech spotřebitelů. Pouze tak lze využít další z rozhodujících (výrobních) faktorů *a to kvalitní, to znamená adekvátní, dostupné, včasné a vhodně strukturované, informace* a samozřejmě je využít kvalifikovaným managementem podniku.

Z tohoto pohledu lze očekávat i stále silnější tlak na ústup od kompromisů a urychlení dalších reformních kroků ve společné zemědělské politice, která, má-li být účinná, se bude postupně odchylovat od quasi tržních a později i důchodových nástrojů podpory zemědělců k nástrojům motivujícím účelnou restrukturalizaci aktivit v zemědělském podniku a plnění dalších, nikoli výrobních funkcí tohoto odvětví.

*Příspěvek byl zpracován v rámci řešení výzkumného grantu NAZV QF 3275 Mimoprodukční přínos trvale udržitelného multifunkčního zemědělství v podmínkách ČR, řešeného MZLU v Brně.*

## LITERATURA

- AHN, S.(2002) "Competition, innovation and productivity growth": *A Review of Theory and Evidence*, OECD ED Working Papers No 317.
- BEČVÁŘOVÁ, V., (2001): „Vertical integration impact on competitiveness of agriculture“ *Faktory podnikové úspěšnosti*, Nitra, Liptovský Ján, FEM SPU
- EK, (2002): The Common Agricultural Policy – State of Play
- OECD, (2001), Market Effects of Support Measures. Paris: OECD, Agriculture and Food, 119 p., 51 2001 14 1 P.
- KINSEY, J. (2003): "Emerging Trends in the New Economy: Consumers, Firms and Science" *Paper from the Conference on Changing Dimensions of the Food Economy*, The Hague, 9 pp.
- RITSON, C., HARVEY, D.R (1997/440).: The Common Agricultural Policy, 2<sup>nd</sup> Edition, CAB International.
- TVRDOŇ, J. (2002): "Nová ekonomika a podniková úspěšnost" *Faktory podnikové úspěšnosti*, Nitra, Liptovský Ján, FEM SPU

## Kontaktní adresa autora:

Prof. Ing. Věra Bečvářová, CSc.

Ústav podnikové ekonomiky, Provozně ekonomická fakulta, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika.

E-mail: becvar@mendelu.cz